

Makale Bilgisi / Article Info

Geliş / Received: 15.04.2024

Kabul / Accepted: 13.05.2024

Araştırma Makalesi/Research Article

DOI: 10.55666/folklor.1468264

TÜRKMEN BAHŞILIK GELENEĞİNDE MAHTUMKULU: İLAMAN BAHŞI ÖRNEĞİ

Halil İbrahim ŞAHİN*

Öz

Mahtumkulu, on sekizinci yüzyıldan itibaren bugünkü Türkmenistan başta olmak üzere Özbekistan ve Karakalpakistan'ın da içinde olduğu geniş bir coğrafyada sözlü ve yazılı kaynaklar vasıtasıyla şiirleri yayılmış bir şairdir. Bu bölgedeki Andalıp, Şabende, Mollanepes ve Mağrupi vb. şairlerde olduğu gibi yazılı kültüre hâkim bir şair olan Mahtumkulu, sözlü gelenekle de temas hâlinde olmuştur. Doğup büyüdüğü ve eğitim aldığı yerlerde destan anlatan ve şiir söyleyen bahşıları dinlemiş ve onlarla yakın dostluklar kurmuştur. Hatta şair, tıpkı bahşılar gibi bazı toylara katılıp şiirlerini söylediği için toy sahibinden hediyeler almıştır. Mahtumkulu'nun halk şiiri geleneğine uzak olmayışı, şiirlerine gerek şekil gerekse içerik özellikleri açısından halk şiiriyle uyumlu olma şeklinde yansımıştır. Mahtumkulu'nun şiirleri, Türkmen bahşılık geleneğini önemli ölçüde etkilemiş ve bu gelenek vasıtasıyla yayılma imkânı bulmuştur. Türkmen bahşılarının “tirme” adını verdikleri şiirler arasında çok sayıda Mahtumkulu şiiri bulunmaktadır. Hem destancı hem de tirmeci bahşıların icralarında söyledikleri tirmeler, çoğunlukla destan ve halk hikâyesi kaynaklı iken bir kısmı da Mahtumkulu gibi şairlerin şiirlerinden alınmıştır. Mahtumkulu'nun, insanın ve toplum üzerine söylediği ve öğüt içerikli şiirleri, Türkmen bahşılık geleneğinde büyük rağbet görmüştür. Özellikle tirmeci bahşılar, Mahtumkulu'nun çok sayıda şiirini geleneksel ezgilerle icra etmişlerdir. Bazı bahşılar, Mahtumkulu şiirlerini çok fazla söylemeleri nedeniyle “Mahtumkulucu” namını almaya ve Türkmen bahşılık geleneğindeki bazı “yol”lar da Mahtumkulu şiirlerini icra etmesiyle öne çıkmaya başlamıştır. Türkmen bahşılık geleneğinde, Mahtumkulu şiirlerini söyleyen bahşılılarıyla Merv bahşılık yolunun ön plana çıktığını görüyoruz. Merv bahşılık geleneğinin kurulmasında ve gelişmesinde önemli rolü olan Gurt Yakup, çok sayıda Mahtumkulu şiirini icra etmesiyle tanınmıştır. Bunun yanı sıra Türkmenistan'ın hemen her bölgesinde bahşılar, icralarında Mahtumkulu'ndan şiir söylemiştir. Yirminci yüzyılda Türkmenistan'ın Daşoğuz bölgesinde yetişen ve “destancı bahşi” olarak tanınan İlaman Bahşi'nin repertuarında da çok sayıda Mahtumkulu şiirinin olduğu tespit edilmiştir. İlaman Bahşi'nin destan anlatımından önce söylediği şiirler arasında, destanlardan alınmış şiirler olduğu gibi önemli sayıda Mahtumkulu şiiri bulunmaktadır. Dolayısıyla Mahtumkulu'nun etkisi, yirminci yüzyılda ve Daşoğuz bölgesinde de kendini göstermiştir. İlaman Bahşi örneğinde de görüleceği üzere Mahtumkulu, yakın dönemlerde de Türkmen bahşılık geleneğinde kendisine yer bulmuş, şiirleriyle bahşıların repertuarlarını geliştirmesine katkıda sağlamış ve günümüzde de bahşıların icralarında yer alamaya devam eden önemli bir şairdir. Mahtumkulu'nun Türkmen kültüründe bu denli yayılmasında ve kabul görmesinde bahşılık geleneği etkin bir rol oynarken bahşıların toplum nazarında saygınlık kazanmasında da Mahtumkulu şiirlerinin olumlu etkileri olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mahtumkulu, Türkmen, bahşi, tirme, İlaman Bahşi.

* Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hsahin@balikesir.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-3914-4779.

MAHTUMKULU IN THE TURKMEN BAHŞI TRADITION: THE İLAMAN BAHŞI EXAMPLE

Abstract

Mahtumkulu is a poet whose poems have spread through oral and written sources in a wide geography, including today's Turkmenistan, Uzbekistan and Karakalpakistan, since the eighteenth century. Mahtumkulu, a poet who mastered the written culture, as well as poets such as Andalıp, Şabende, Mollanepes and Mağrupı in this region, was also in contact with the oral tradition. He listened to the people telling epics and singing poems in the places where he was born, raised and educated, and established close friendships with them. In fact, the poet received gifts from the owner of the wedding party for participating in some celebrations and singing his poems, just like the bahşis. The fact that Mahtumkulu is not far from the tradition of folk poetry is reflected in his poems being compatible with folk poetry in terms of both form and content. Mahtumkulu's poems significantly influenced the Turkmen bahshilik tradition and had the opportunity to spread through this tradition. There are many Mahtumkulu poems among the poems that Turkmen bahşis call "tirme". The "tirme"s sung by both "destancı bahşı"s and "tirmeci bahşı"s in their performances are mostly based on epics and folk narratives, some of them are taken from the poems of poets such as Mahtumkulu. Mahtumkulu's poems about people and society, which contain advice, have attracted great attention in the Turkmen bahshilik tradition. Especially the "tirmeci bahşı"s performed many of Mahtumkulu's poems with traditional melodies. Some bahşis started to get the name of "Mahtumkulucu" because they sang Mahtumkulu poems a lot, and some "yol"s in the Turkmen bahshilik tradition began to stand out by performing Mahtumkulu poems. In the Turkmen bahshilik tradition, we see that the Merv bahshilik "yol" comes to the fore with its bahşis singing Mahtumkulu poems. Gurt Yakup, who played an important role in the establishment and development of the Merv bahshilik tradition, was known for performing many Mahtumkulu poems. In addition, bahşis in almost every region of Turkmenistan sang poetry from Mahtumkulu in their performances. It has been determined that there are many Mahtumkulu poems in the repertoire of İlamın Bahşı, who grew up in the Dashoguz region of Turkmenistan in the twentieth century and is known as the "destancı bahşı". Among the poems that İlamın Bahşı said before the epic narration, there are poems taken from the epics as well as a significant number of Mahtumkulu poems. Therefore, the influence of Mahtumkulu also manifested itself in the twentieth century and in the Dashoguz region. As can be seen in the example of İlamın Bahşı, Mahtumkulu is an important poet who has found a place for himself in the Turkmen bahshi tradition in recent times, contributed to the development of the repertoire of bahshi with his poems, and continues to take part in the performances of bahshi today. While the bahshi tradition played an active role in the spread and acceptance of Mahtumkulu in Turkmen culture, Mahtumkulu poems had a positive impact on the bahshi's gaining respect in society.

Keywords: Mahtumkulu, Turkmen, bahşı, tirme, İlamın Bahşı.

Giriş

Mahtumkulu 18. yüzyılda Türkmenlerin Göklen boyuna mensup olarak güney Türkmenistan'da doğup büyümüş ve Özbekistan bölgesindeki medreselerle teması olmuş bir şairdir. Şiirleri hem yazılı hem de sözlü kaynaklar vasıtasıyla günümüze ulaşmış olan Mahtumkulu, dinî ve tasavvufî şiirler söylemekle birlikte 18. yüzyılda Türkmen boylarının içinde bulunduğu siyasi ve tarihî şartları, Türkmenlerin gelenek ve göreneklerini şiirlerine dâhil etmiştir (Aşırov, 2014: 394). Bu yönüyle toplumun çok çeşitli kesimlerince kabul görmüş olan Mahtumkulu, başta Türkmenler olmak üzere bölgedeki pek çok Türk boyu tarafından tanınmış ve sevilmiştir. Şiirleri yazılı kaynaklara geçen şairin şiirlerini Türkmenlerin "kıssaçı" adını verdikleri okuyucular, halka ulaştırmış ve Mahtumkulu şiirlerinin yayılmasına katkı yapmışlardır. Sözlü geleneğe ise Mahtumkulu şiirlerini bahşılar icra etmişler ve şairin şiirlerini sözlü geleneğe yayılmasına imkân vermişlerdir. Sözlü kültürde bahşılar, Mahtumkulu'nun sadece şiirlerinin değil, onunla ilgili efsane ve rivayetlerin de oluşmasında ve yayılmasında önemli rol oynamışlardır (Aşyrow, 2014a). Mahtumkulu'nun hayatı ve sanatıyla ilgili olarak oluşmuş rivayet ve efsanelerin derlendiği kaynaklara bakıldığında bunların önemli bir kısmının bahşı olduğu ya da Mahtumkulu'nun şiirlerini icra ederken şiir öncesinde veya sonrasında şair hakkında bilgi veren bahşıları dinlemiş kişiler olduğu görülmektedir.

Türkmen bahşılık geleneği ile Mahtumkulu'nun şiirleri ve efsaneleri arasında sıkı bağların olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle 19. ve 20. yüzyılda yaşamış olan Türkmen bahşılarının hemen hepsi mutlaka bir Mahtumkulu şiirini repertuarına dâhil etmiştir. Türkmen bahşılarının, Mahtumkulu şiirlerini bu denli benimsemelerinde halkın Mahtumkulu şiirlerine gösterdiği teveccühün önemli bir yeri olmalıdır. Çünkü Mahtumkulu, şekil ve içerik açısından Türkmen bahşılarının alışıktığı düzende şiirlerini söylemiş veya yazmıştır. Şairin şiirleri, büyük oranda bahşıların destan anlatımında icra ettikleri şiirlerin şekil özellikleriyle benzerdir. Hecenin sekiz ve on birli ölçüleriyle dörtlük esasındaki Mahtumkulu şiirleri, içerik açısından da din ve tasavvuf unsurlarının yanında hayatın her alanıyla ilgilidir. Dil ve üslup açısından da toplumundan ayrılmamış olan Mahtumkulu, şiirleriyle bahşılık geleneğine çok kolay geçiş yapmıştır. Bahşılar, gerek destan anlatımından önce gerekse büyük çaplı şiir icralarında Mahtumkulu'ndan şiirler söylemişler ve zamanla bu durum gelenek hâlini almıştır. Günümüzde de bahşılık eğitimi almış ve geleneksel şekliyle bahşılık mesleğini sürdüren bahşılar, Mahtumkulu şiirlerini söylemeye ve onunla ilgili hatıraları anlatmaya devam etmektedirler.

Mahtumkulu, yaşadığı kuzey İran bölgesinden bugünkü Türkmenistan, Özbekistan ve Karakalpak sahalarına kadar geniş bir sahada tanınan bir şairdir. Şiirleri sadece Türkmenlerde değil, Karakalpak ve Özbek Türkleri arasında yayılma imkânı bulmuştur (Aşyrow, 2014a: 151). Mahtumkulu varlığının bu kadar geniş bir coğrafyaya yayılmasında özellikle bahşılarının rolü oldukça büyüktür. Göklen Türkmenleri arasında doğup büyüyen Mahtumkulu, çok geçmeden diğer Türkmen boylarının bahşılarınca da tanınmış ve kabul görmüştür. Teke, Yomut, Ersarı, Salur bahşıları; Mahtumkulu şiirlerini Merv, Lebap ve Daşoğuz başta olmak üzere bütün Türkmen yurtlarına yaymışlardır. Daşoğuz bölgesindeki Türkmen bahşılarının Özbek ve Karakalpak bahşılırlarıyla olan temasları neticesinde Mahtumkulu, Özbek ve Karakalpak bahşılık geleneğine de geçiş yapmıştır. Görüldüğü gibi Mahtumkulu, Türkmen boylarının yaşadığı ve temas ettiği yerlerde yayılmış, özellikle bahşılık geleneğinde, yazılı geleneğe olduğundan farklı bir konuma gelmiş ve bu sayede şairlik sınırlarını aşmış bir değer konumundadır. Hem yazılı hem de sözlü kültürde varlık göstermiş olan Mahtumkulu'nun Türkmen kültüründeki konumunu doğru bir şekilde belirleyebilmek için onun sözlü gelenekteki tesirlerine, bu anlamda da Türkmen bahşılık geleneğiyle bağlarına yakından bakmak gerekmektedir. Bu makale, Türkmenistan'ın Daşoğuz bölgesine mensup İlamın Bahşı örneğinde Mahtumkulu'nun Türkmen bahşılık geleneğindeki yeri üzerine tespit ve değerlendirmeler yapmayı hedeflemektedir. Mahtumkulu'nun bahşılık geleneğiyle temasları, Türkmen bahşılarının "tırme" adını verdikleri şiirleri söyleme gelenekleri ve burada Mahtumkulu şiirlerinin durumu, bahşılık geleneğine geçen Mahtumkulu şiirleri, Mahtumkulu şiirlerini icra eden Türkmen bahşıları ve icra şekilleri, İlamın Bahşı'nın repertuarında yer alan Mahtumkulu şiirleri ve içerik özellikleri gibi hususlar makalede değerlendirmeye alınmıştır.

1. Mahtumkulu'nun Bahşılık Geleneğiyle Temasları Üzerine

Mahtumkulu'nun yaşadığı yıllarda Türkmenler arasında şiir geleneğinin birkaç koldan gelişim gösterdiğini görüyoruz. Türkmen yaşam tarzının ve kültürünün etkisiyle bölgede şiirler esas olarak sözlü geleneğe yaratılmış ve aktarılmıştır. Yazılı kültürün oldukça zayıf bir düzeyde kaldığı Türkmen boylarında bahşılık geleneği, şiirlerin müzikli icrasında odak hâline gelmiştir. Destan ve halk hikâyeleri başta olmak üzere bahşılığın icra ettikleri anlatılarda çok sayıda şiir, asırlar boyunca bahşılığın hafızalarında yaşaya gelmiştir. Sadece destanlardan kopan ve şairlerden alınan şiirleri icra eden ve hayatı boyunca bu şiirleri söylemeyi kendisine meslek edilmiş çok sayıda bahşının, Türkmen boylarının toylarının yapılmasına ve uzun gecelerin geçirilmesine yardımcı olduğunu görüyoruz. Bu bakımdan Türkmenlerin şiir hafızasını büyük oranda bahşılar oluşturmuş ve bunlar şairlere göre çok daha geniş kitlelere ulaşma imkânı bulmuşlardır. Diğer taraftan Türkmen boylarının yaşadığı bölgeye göre kuzeyde kalan Hive, Buhara ve Semerkant gibi merkezlerde eğitim alan Andalıp, Mollanepes, Şabende, Mağrupi ve Mahtumkulu gibi şairler yazılı ortamda şiirler üretmişler ve bölgelerinde tanınır hâlde gelmişlerdir. Bu şairler, kendi mahlaslarıyla şiirler üreterek bir yandan yazılı kültüre ekleme yaparlarken diğer yandan bahşılık geleneğinin şiir repertuarını zenginleştirmişlerdir. Türkmen boylarındaki bu iki şiir ortamı ve geleneğin temsilcileri bölgede sürekli etkileşim hâlinde kalarak sözlü ve yazılı gelenekler arasındaki geçişleri ve temasları kolaylaştırmışlardır.

Türkmen boyları arasında dünyaya gelen ve daha sonra Çağatay mirasının etkisiyle varlık gösteren Hive ve Buhara gibi şehirlerde bulunarak özellikle Ali Şir Nevai'nin oluşturduğu şiir geleneğini öğrenen şairler, yazıyı kullanmakta ve yazılı şiir üretebilmekte olmalarına rağmen sözlü geleneğin tayin ettiği kültürden uzak kalmamışlardır. Anadolu'daki durumdan farklı olarak Hazar ötesi Türkmenlerinde yazılı ve sözlü kültür arasındaki ilişkiler oldukça sıkıdır. Özellikle bölgedeki şairler, klasik şairlerin büdüğü hâllerden uzak, kendi kültürleri ve yaşamıyla iç içe bir hâlde şiir yazmışlardır. Dil ve üsluplarında yazılı kültürün, diğer bir ifade ile klasik edebiyatın tesiri olmakla birlikte şairler, toplumun dilinden kopuk bir noktaya gitmemişlerdir. Hecenin yanı sıra aruzu da kullanabilen şairler, anlatı türünde eser oluştururken mesneviyi değil, bölgede “dessa” olarak bilinen destan türünü tercih etmişlerdir. Andalıp, Şabende, Molla Nepes, Mağrupi gibi şairler bu özellikleri nedeniyle Türkmenler arasında “destancı şair” olarak tanınmışlardır. Bu şairlerin sözlü ve yazılı kültürden aldıkları hikâyeleri, sözlü kültürdeki destan türünün özellikleriyle uyumlu yeni destanlar olarak tasnif ettiklerini görüyoruz. Netice itibarıyla Türkmen kültürü içinde yetişen şairler, sözlü kültürün imkânlarını kullanmada bahşılardan geride kalmamışlar, aksine bahşılık geleneğine yeni şiirler ve destanlar eklemeye oldukça başarılı olmuşlardır.

Mahtumkulu, şiirlerini bahşılık geleneğinde olduğu gibi müzikle icra etmemiş ve yazılı kültür imkânlarını kullanmış bir şairdir. Ancak Mahtumkulu'nun şairliği klasik şairlerin durumuyla aynı değildir. Halk şairi özellikleri daha baskın olan Mahtumkulu'nun sözlü geleneğe bağlarının oldukça güçlü olduğunu söyleyebiliriz. Onun yaşamıyla ilgili bilgi veren kaynaklar, şairin bahşılarla ve onların icra ortamlarıyla yakın ilişkiler içinde olduğunu göstermektedir. Özellikle Mahtumkulu'nun eksende olduğu efsane ve rivayetlerde şair, bahşılığın dinlemekte ve onların yarışmalarına şahitlik etmektedir. Bu kaynakların birinde Mahtumkulu'nun Hive'ye gittiği yıllarda Tagta civarında yaşayan ve önemli bir Köroğlu anlatıcısı Hoca Bahşı ile tanıştığı ve bahşının anlattığı çok sayıda Köroğlu kolunu dinlediği nakledilmektedir. Hoca Bahşı, sadece Mahtumkulu'na değil, Şabende gibi genç şairlere pek çok kez destan anlatmıştır. Kaynaklar, ayrıca 1780-1855 yıllarında yaşayan ve Mahtumkulu ile çağdaş olan Veyran Bahşı ile Mahtumkulu'nun tanışık olduğunu ve Mahtumkulu'nun Veyran Bahşı'nın icralarını takip ettiğini bildirmektedir (Orazgylyjow, 2014: 29).

Bahşılarla tanışıklığının ve bahşılığın icra ortamını takip etmesinin yanında Mahtumkulu, bahşılık geleneğinde olduğu gibi bazı toylara katılmış ve buralarda şiirlerini söylemiştir. Mahtumkulu rivayetlerinin birinde şair, Köneürgeç taraflarında yaşayan Göklenleri ziyarete gittiği sıralarda Şabende onu Yomut Türkmenlerinin düzenlediği bir toya davet eder. Toy gecesi iki şair burada çok sayıda şiir okur ve toya katılanları kendilerine hayran bırakırlar. Mahtumkulu'nun bu toyda “ayrılma” ayaklı bir şiirini okuduğu rivayet edilir. Bu şiir, tamamıyla nasihat içeriklidir. Toy sonunda toyun sahibi her iki şaire de okudukları şiirler için hediyeler vermiştir (Aşyrow, 2014a: 123-124).

Bahşılık geleneğinde yaygın olan “aydışık”, âşıklık geleneğindeki adıyla atışma, Mahtumkulu gibi bazı şairlerin de örneğini verdiği bir hüner gösterme yarışmasıdır. Soru-cevap şeklinde gerçekleşen atışmalar neticesinde bahşılığın şiir gücü ortaya çıkmaktadır. Bahşılar, müzik ve şiir güçlerini göstermek için toylarda atışma yaparken şairler de bu tekniği kullanarak kendi aralarında bilgi ve görgü yarışına girebilmişlerdir. Bahşılık geleneğinin tesiri olarak nitelendirilebilecek bu durum, Mahtumkulu’nda da karşımıza çıkmaktadır. Mahtumkulu, bir bahşı olmamakla birlikte bahşılığın atışmalarına benzer karşılaşmalardan birini Durdu Şair ile yapmıştır. Durdu Şair’in soru içeren dörtlüklerine Mahtumkulu da aynı şekilde dörtlük düzenindeki şiirlerle cevap vermiştir:

Durdu Şair:

Türkmen Türkçesi:

“Bizden selam olsun Mahtumgulu ussada,

Atamız Âdem’in donun kim biçti?

Dumanlı serine kurban bolalı,

Bilmedik, melayık meyin kim içti?” (Aşyrow, 2014a: 26)

Türkiye Türkçesi:

Bizden selam olsun Mahtumkulu üstada,

Atamız Âdem’in giysisini kim dikti?

Dumanlı başına kurban olalım,

Bilmedik, meleklerin meyin kim içti?

Mahtumkulu:

Türkmen Türkçesi:

“Bizden cogap bolsun Durdu Şahıra,

Cebraıl getirdi, rızvanlar biçti.

Gudrat bilen şol şeytanın şerbetin,

Adam bilen Hov ene içti.” (Aşyrow, 2014a: 27)

Türkiye Türkçesi:

Bizden cevap olsun Durdu Şaire,

Cebraıl getirdi, Rızvanlar dikti.

Kudret ile o şeytanın şerbetini,

Âdem ile Havva Ana içti.

Kayıtlara Mahtumkulu’nun Durdu Şair ile yaptığı iki atışma/aydışık girmiş ve bu atışmalarda Durdu Şair, Mahtumkulu’na türlü sorular sormuştur. Sorulara başarılı bir şekilde cevap veren Mahtumkulu’na Durdu Şair, “Sen var, rahat git. Seni soru-cevapla atışmada yenebilecek yoktur.” demiştir (Aşyrow, 2014a: 25).

Bahşılık geleneğinde karşılaştığımız rüyada bade içme olgusu, Mahtumkulu’nun şiirlerinde de karşımıza çıkar. Türkmen bahşılık geleneğinde bahşı adayları uzun süre eğitim görüp, ruhunu arıttıktan sonra rüyaya hazır hale gelirler. Bahşı olmak isteyenler, rüyasında genellikle bahşılığın pirllerinden Baba Kambâr’ı (Dođu ve güney Türkmenistan’da) veya Âşık Aydın’ı (Türkmenistan’ın kuzeyinde) görür (Kominek ve Lebeuf, 1997: 51-52). Mahtumkulu’nun “Turgul diydiler” ayaklı şiirinin ilk dörtlüğünde şair, rüya görmekte ve rüyasında pirlere ona “uyan” demektedir:

Türkmen Türkçesi:

*“Bir gice yatırdım tünün yarında,
Bir dört atlı gelip: “Turgul” diydiler.
“Habarımız bar sana pursat cayında,
Şol yerde erler bar, görgül” diydiler”* (Aşyrow, 2014c: 11).

Türkiye Türkçesi:

Bir gece yatıyordum gece yarısında
Dört atlı gelip: “Kalk” dediler.
“Haberimiz var sana fırsat vaktinde,
Şurada erler var, gör” dediler.

Şiirin devamında Mahtumkulu rüyasında, Sayram’a gidip Hz. Peygamber’i ve Hz. Ali’yi görür. Pirlar, Mahtumkulu’ya “pata” verirler, yani dua ederler. Ardından sundukları kâseyi içen Mahtumkulu, kendinden geçer:

Türkmen Türkçesi:

*“Eslim, Baba Selman buyurdu merde,
Piyalanı tutup saldılar derde,
Gitti akıl-huşum yattım şol yerde,
“Arşta, ferşte ne bar görgül” diydiler.”* (Aşyrow, 2014c: 13).

Türkiye Türkçesi:

Eslim, Baba Selman buyurdu merde,
Kadeh sunup saldılar derde,
Gitti aklım fikrim yattım o yerde,
“Arşta, ferşte ne var gör” dediler.

Şiirde geçen “pir”, “yeşil âsâ”, “pata bermek”, “yüzüne tükürmek”, “ağızdan köpükler saçmak” gibi ifadeler; bahşılının rüyalarında ve rüyaların içeriğini anlatan şiirlerde ve rivayetlerde de yer almaktadır. Bahşılının benzer bir rüya kültüründen beslendiğini gördüğümüz Mahtumkulu’nun genç yaşta âşık olduğu ve ona kavuşamadığı için aşkını anlattığı şiirler söylediği yönünde de rivayetler vardır. Âşıklık ve bahşılık geleneklerinde yaygın bir şekilde yer alan âşık olma olgusu da şairin yaşamında ve şiirlerinde yerini bulmuştur. Konuyla ilgili rivayetlerin birinde Mahtumkulu, Menli adlı bir kıza âşık olmuş, ancak Menli’ye kavuşamamıştır. Mahtumkulu da Menli’nin aşkıyla şiirler söylemeye başlamıştır (Aşyrow, 2014b: 82).

Mahtumkulu, bir bahşı değildir. Şiirlerini bahşılarda olduğu üzere söylememiş ve icra etmemiştir, ancak Mahtumkulu, bahşılık geleneğinin hâkim olduğu bir kültür içinde yetişmiştir. Bahşılının icralarını takip etmiş ve bahşılının dostluklar kurmuş olan Mahtumkulu, şiirlerindeki içerik ve şekil özellikleri açısından bahşılık geleneğiyle yakın bir konumda olmuştur. Şiirlerindeki dil ve üslupta bahşılık geleneğine benzer bir tutum takınan Mahtumkulu, şiirlerinin halkla buluşmasında bahşılık geleneğinin oluşturduğu icra ortamlarından faydalanmıştır. Bahşılının gibi toylara katılıp hediye almıştır. Bölgedeki bazı şairlerle bahşılının kullandığı teknikle atışmış ve onlara üstünlük sağlamıştır. Bu yönüyle de sözlü kültürde şöhret kazanmıştır. Şiirlerinde bahşılığa geçişte olduğu gibi rüya olgusuna rastladığımız Mahtumkulu, bahşılının piri Baba Gambar ve Âşık Aydın’ın elinden bade içmese de bölgede dinî ve tasavvufî manada önemli isimlerinin bulunduğu bir mecliste bade içmiş ve pirlardan pata/dua almıştır. Âşıkların ve bahşılının sanatında oldukça önemli olan âşık olma ve sevgiliyi arama durumları Mahtumkulu’nun da rivayetlerinde ve şiirlerinde

kendisine yer bulduğunu görüyoruz. Kısacası Mahtumkulu, bahşı unvanlı bir şair olmamakla birlikte kendi bölgesindeki bahşılık geleneğinin pek çok yönüyle temas etmiş ve bahşılığın bazı yönlerini üzerine alarak şiirlerine yansıtmıştır. Bu yönüyle de Mahtumkulu'nun söylediği şiirlerin önemli bir kısmı rahatlıkla bahşılık geleneğine geçmiş ve çok geniş bir alana yayılma imkânı bulmuştur.

2. Türkmen Bahşılık Geleneğinde Tirme Söyleme Geleneği ve Mahtumkulu

Türkmen bahşılarının icraları “tirme söyleme” ve “destan anlatma” şeklinde iki kısma ayrılır. Bu iki kategori, bahşılardan da tirmeci bahşılar ve destancı bahşılar olmak üzere iki kısma ayrılmasına neden olmuştur. Tirme söyleyen bahşılar Türkmenistan'ın her bölgesinde görülürken destancı bahşılar ise belli bölgelerde karşımıza çıkar. Tirmeci bahşılar destanlardan kopan şiirleri “tirme” olarak söyledikleri gibi Mahtumkulu ve Mollanepes gibi şairlerin şiirini de “tirme” adı altında icra etmişlerdir (Gurbanova ve Yakubova, 2012: 97).

Türkmen bahşılarının adlandırılmasında yahut kategorize edilmesinde kullanılan “tirmeci” ifadesi, aslında destan anlatmayan, sadece şiir söyleyen bahşılar için kullanılmıştır. “Tirmeci” kelimesinin kökü olan “tirmek” kelimesine, *Türkmen Dilinin Düşündürüşü Sözlüğü*'nde “yığmak” anlamı verilirken Türkmen bahşıları üzerine önemli çalışmaları olan Ş. Gulliyev ise kelimenin “toplamak” anlamında da kullanıldığını belirtir (1985: 26). Verilen anlamlardan hareketle tirmeci bahşılardan hareketle tirmeci bahşılardan hareketle yazılı kaynaklardan şiirleri derleyip toplayıp geleneksel bahşı ezgileriyle icra eden tipler olduğu söylenebilir. Türkmen bahşılardan Girman Bahşı, Garlı Bahşı, Nobat Bahşı, Hallı Bahşı ve Ödeniyaz Nobat gibi bahşılar “tirmeci bahşı olarak” şöhret bulmuşlardır (Gılıcov, 1995: 58).

Tirmeci bahşılarının repertuarları gözden geçirildiğinde bahşılardan söyledikleri şiirlerin önemli bir kısmının destanlardan ve halk hikâyelerinden alındıkları görülür. Bölgede Köroğlu gibi kahramanlık konulu destanların yanı sıra Kerem ile Aslı ve Tahir ile Zöhre gibi halk hikâyelerinde yer alan çok sayıda şiir, tirmeci bahşılardan aydım olarak icra edilmektedir (Şahin, 2019: 351). Daha ayrıntılı bir şekilde bakıldığında Köroğlu Destanından “Sen yetir” ve “Gülyar”; Zöhre ile Tahir hikâyesinden “Gızlar”, “Bilbil gördüm”, “Gitsem gelermen” ve “Oyan”; Sayat ile Hemra hikâyesinden “Kekilin”, “Geyme garanı”, “Durnalar” ve “Balsayat”; Gül-Bilbil hikâyesinden “Âşık bolmuşam”, Şahsenem ile Garip hikâyesinden “Yandım”, Leyla ile Mecnun hikâyesinden “Naz eder”, Hüylukga ile Hemra hikâyesinden “Nehak ganıma”, Aslı ile Kerem hikâyesinden “Aslım”, Yusuf ile Züleyha hikâyesinden “Köne güzer” gibi aydımlar, diğer bir ifade ile tirme şiirler alınmış ve bahşılardan icra edilmiştir (Şahin, 2019: 351).

Bahşılardan söyledikleri şiirlerin diğer bir kaynağı; Ali Şir Nevayi, Şabende, Şeydayi, Mağrupi, Kemine, Gayibi, Zelili, Seydi, Mollanepes, Meteci, Katibi, Talibi, Mahtumkulu gibi şairlerin şiirleridir. Bahşılardan bu şairlerin şiirlerini “hen” adını verdikleri geleneksel ezgileriyle “aydım” olarak icra etmişlerdir (Goçmiradov, 2010: 17). Bahşılardan tirmelerde kullandıkları “hen”ler, Türkmen bahşılık kollarına/yollarına göre çeşitlilik arz eder (Şahin, 2011: 186-190).

Türkmen bahşılarının söylediği tirme şiirlerden “Babacıklar”, Kemine'den; “Yalandadır”, Zelili'den; “Novayı”, Ali Şir Nevayi'den; “Gözlerin” ve “Kiçi”, Pidaî'den; “Zarı bilen”, “Nezli yar”, “Halım”, “Niçik zat sen”, “Oyan”, “Zöhrecan”, “Piyala”, “Dağlar” ve “Vahit”, Mollanespes'ten; “Dağ sayar”, “Heserli”, “İl bileni”, “Mal yağşı” ve “Seretmez” gibi tirmeler Mahtumkulu'ndan alınmıştır (Gulliyev, 1985: 118-124). Türkmen bahşılarının söylediği tirme şiirlerin büyük bir çoğunluğu Mahtumkulu'na aittir. Türkmen bahşılık yolları üzerine yapılan araştırmalarda bahşılardan repertuarında yer alan şiirlerin hemen hemen yarısının Mahtumkulu şiirlerinden ibaret olduğu tespit edilmiştir (Orazgylyjow, 2014: 41). Bu bakımdan Mahtumkulu şiirlerinin günümüze ulaşmasında bahşılık geleneğinin önemli bir yeri vardır. Türkmen bahşılık geleneğinde Mahtumkulu şiirlerini çokça söyledikleri için bazı bahşılardan “Mahtumkulucu” olarak adlandırıldıklarını görüyoruz. Mahtumkulucu bahşılar arasında Garadeli Göklen, Sapar Süyrentgin ve İmetoğlu Gambargibi bahşılar vardır. Türkmen bahşısı Palta Ağa'nın verdiği bilgilere göre Gambar Bahşı, Mahtumkulu şiirlerini tekrara düşmeksizin pek çok gece icra edebilmiş bir bahşıdır (Şamuradov, 2000: 178).

Türkmen bahşıları üzerinde önemli çalışmaları olan Ş. Gulliyev, Mahtumkulu'nun ortaya çıkışını bahşılık geleneği açısından dönüm noktası olarak kabul ederek bu konudaki düşüncelerini şu şekilde belirtir:

“Mahtumkulu’nun ortaya çıkışı ve şiirlerinin büyük halk kitleleri arasında yayılması ile Türkmen bahşıları ikiye ayrılmış ve böylece daha önce söz edilen bahşı-destancılar ve Mahtumkulu’nun şiirlerine ve destanların manzum kısımlarına dayanan şarkıları icra etmeye başlayan tirmeci bahşılar ortaya çıkmıştır. Sonraki zamanlarda onların repertuarı Seydi, Zelili, Kemine, Mollanepes ve diğer Türkmen şairlerinin şiirlerinin şiirleriyle zenginleşmiştir. Çoğu şarkı için eski ezgiler kullanılırken kimileri için de tirmeci bahşılar, yeni ezgiler oluşturmuşlardır.” (1985: 26-27). Gullıyev’in bu görüşlerini, Türkmen bahşılık yollarında icra edilen Mahtumkulu şiirleri destekler niteliktedir. Türkmen bahşılık geleneğinde Mahtumkulu’nun şiirlerinin esas alındığı çok sayıda “aydım” bulunmaktadır. “Ayrıldım”, “Bugün”, “Gözler men”, “Gerekdir”, “Neyleyin”, “Har eyler”, “Gözel sen”, “Her yana”, “Mala seretmez”, “Bellidir”, “Meydan yoluksa” gibi aydımların sözleri Mahtumkulu’na aittir. (Recebov, 1995: 12-13).

Tirmeci bahşılardan başka destan anlatan destancı bahşılar da Mahtumkulu ve diğer şairlerin şiirlerini tirme olarak söylemişlerdir. Destan anlatan bahşılar, destan anlatmaya başlamadan önce hem kendilerini hem de dinleyicileri destan icrasına hazırlamak için şiir söylemişler ve destan icrasının bu aşamasına tirme bölümü adını vermişlerdir. Diğer bir ifadeyle destancı bahşılar, destan öncesinde tıpkı tirmeci bahşılar gibi üç ile beş saat arasında değişen süre müddetince tirme olarak adlandırılan şiirleri icra ederler. Bu sayede bahşılar, bahşıya icrada eşlik edecek olan diğer bahşı veya gıcakçılar, müzik aletlerinin akordunu yaparlar, ellerini ve ses tellerini ısıtırlar. Destan anlatmaya hazırlık konumundaki bu bölümde pek çok destandan ve şairden tirme şiirler söylenirken Mahtumkulu şiirleri de söylenir (Kurbanova, 2000: 121-122, Kominek, 2005: 246-247). Destancı bahşılarının destan anlatmazdan önce üç dört saat tirme şiirleri söylerken özellikle Mahtumkulu şiirlerini tercih etmelerinde tekrara düşme endişelerinin etkisi vardır. Bahşılar, tirme bölümünde destanlardan şiir parçaları söylediklerinde destan icrasına başladıklarında bu şiirleri tekrar etme ihtimalleri vardır. Bu duruma düşüp dinleyici nazarında şiir tekrar eden bahşı konumuna düşmemek için özellikle destancı bahşılar, destanlarda yer almayan Mahtumkulu gibi şairlerin şiirlerini icra etmeyi tercih etmişlerdir.

3. Türkmen Bahşılık Geleneğinde Mahtumkulu Şiirleri

Türkmen bahşılık geleneğinde 18. yüzyıldan itibaren Mahtumkulu şiirleri tirme aydımlar olarak yer almaya başlamıştır. Özellikle tirmeci bahşılarının repertuarlarında daha fazla görülen Mahtumkulu şiirleri, destancı bahşılarının repertuarlarında da kendisine yer bulabilmiştir. Mahtumkulu’nun şairlik gücü toplumu derinden etkilediğinden halk, bahşılardan Mahtumkulu şiirleri talep etmiş ve bu şiirleri icra edenleri takdir etmiştir. Yazgylyç Orazgylyjow’un tabiriyle “bir bahşı Mahtumkulu şiiri söylemiyorsa o bahşı, bahşı olarak kabul edilmemiştir.” Bu nedenle toplumun talebi gereği bahşılar, Mahtumkulu’nun şiirlerini ve hatıralarını icra etmeye başlamışlardır (2014: 26). A. Aşyrow’un tespitlerine göre bahşılar, Mahtumkulu şiirlerini destan anlatır bir tarzda icra etmişlerdir. Buna göre bahşı, Mahtumkulu’nun şiirini ezgiyle icra ettikten sonra şiirin içeriğiyle ilgili öğüt içerikli konuşmalar yapmaktadırlar. Örneğin Mahtumkulu’nun “yagşydır” ayaklı şiiri bahşılarda şöyle bir konuşmayla icra edilir: “Ey insanlar, elinizden gelen iyiliği kimseden esirgemeyin. İyilik et, denize at, su bilmezse balık bilir. Balık bilmezse Halik bilir.” demişlerdir. Dünyada insandan geriye kalacak şey, iyi ad ve şöhrettir. Edep her kişiye gerektir. Edep, akıllı adamın başına talih kuşunu kondurur.”. Bahşı bu öğütleri verdikten ve kendi düşüncelerini söyledikten sonra Mahtumkulu’nun nasihat içeren ve toplum açısından kıymetli değerlerle ilgili “yagşydır” ayaklı şiirini söyleyip şiiri şu şekilde tamamlar:

Türkmen Türkçesi:

“Mahtumguly aydar sözüm dag aşmaz

Namart adam yoldaşına garaşmaz

Yashana yerinde gülmek yaraşmaz

Toyun meylisinde gülen yagşydır” (Orazgylyjow, 2014: 26-27).

Türkiye Türkçesi:

Mahtumkulu söyler sözüm dağ aşmaz

Namert insan yoldaşını beklemez

Yas yerinde gülmek yaraşmaz

Toyun meclisinde gülen iyidir

Bahşılardan, Mahtumkulu'yla ilgili rivayetleri naklederek ve konuyla ilgili başka hikâye ve destanlardan örnekler getirerek Mahtumkulu şiirlerini icra etmeleri, bilhassa Teke (Merv), Sarık-Salır ve Ersarı bahşılık yollarında daha fazla görülmüştür (Orazgylyjow, 2014: 27). Kör Bahşi, Mahtumkulu'nun "Sataştım" adlı şiirini Şirvan perdede ezgiyle icra ederken onun yaşamıyla ilgili rivayetlerden bazılarını naklettiği ve daha sonra şiirini söylediğine dair bilgiler vardır (Aşyrow, 2014: 144-145). Gurt Yakup, destancı bahşi olarak tanınmakla birlikte "tırme" adı verilen şiirleri de sıklıkla söylemiştir. Onun söylediği şiirlerin önemli bir kısmı Mahtumkulu'na aittir. Hatta Gurt Yakup üzerine bir kitap yayımlayan Oraz Yagmur, Gurt Yakup'un, Mahtumkulu'ndan en fazla şiir söyleyen bahşi olduğunu öne sürmüştür (1991: 8). Merv'den Mıralı Ata'nın Gurt Yakup'la ilgili anlattığı hatırası da bahşının Mahtumkulu şiirleriyle olan yakınlığını göstermektedir. Mıralı Ata'nın anlatımına göre bir toyda Gurt Yakup, aydım söylerken küçük bir ara verir. Bu esnada toyda bulunan biri Gurt Yakup'a Mahtumkulu'dan kaç şiir bildiğini sorar. Bunun üzerine Gurt Yakup, net bir cevap veremez ve ne kadarını bilip bilmediğini kendisinin de merak ettiğini söyleyip Mahtumkulu'nun kitabını getirmelerini ister. 1983 yılında basılan iki ciltlik bir kitap getirilir. Birisi kitabı açıp sırayla gördüğü şiirlerin başlığını okur. Gurt Yakup da başlığı okunan şiiri dutarıyla icra eder. Bu şekilde iki cilt tamam olur, ancak Gurt Yakup, bu kitapta Mahtumkulu'nun bütün şiirlerinin olmadığını söyleyip torbasından eski harfli bir kitap çıkarır. Bu kitaptan da faydalanmayı tavsiye eder. Bu hatıra bile Gurt Yakup'un Mahtumkulu'nun şiirlerine ne derece hâkim olduğunu ve repertuarının önemli bir kısmının Mahtumkulu şiirlerinden oluştuğunu göstermektedir. Gurt Yakup'u tanımış olanlar, bahşının neredeyse bütün Mahtumkulu şiirlerini ezgiyle icra ettiğini rivayet etmişlerdir (Yagmur, 1990; Yagmur, 1991: 8-9).

Türkmen bahşılarının Mahtumkulu şiirleriyle alakasını irdeleyen Türkmen araştırmacılar, bahşılardan çok sayıda Mahtumkulu şiirini bildikleri ve icra ettikleri sonucuna varmaktadır (Gurbanowa ve Yakubowa 2012: 98). Bahşılar arasında çok sayıda Mahtumkulu şiiri icra edilmesine rağmen hangi şiirin hangi bahşi tarafından söylendiği konusunda oldukça az kayıt vardır. Bahşılar üzerine yapılan çalışmalarda ve onlardan yapılan derlemelerde Mahtumkulu şiirlerini söyleyen bazı bahşılar tespit edilmiştir. Buna göre Mahtumkulu'nun şiirlerinden Kör Bahşi, "Sataştım"; Köşüli Akyusup Memiti, "Turgul diydiler"; Garadeli Göklen, "Seyil edelin"; Etrekli Weşan bahşi, "Gerekdir"; Sahı Cebbarov, "Bugün"; Gaygısız Çarıyev, "İli gözler"; Hommat Celilow, "Başdan doğrusu"; Bayar Bayramow, "Bilmezmin"; Akcagül Miradowa, "Dünye sen" ve "Ölmesden burun"; Mustak Aymedow, "Canından", "Duz hem bolmasa", "Gadrin ne bilsin" ve "İslerin"; Cuma Wellekow, "Gözel sen", "Bolmasa", "Sarı öküz" ve "Durasın geler"; Aşırmmemmet Dawudow, "Keçdir yaranlar", "Yar olmagın", "Dert inilder", "Sil galmaz", "Yat bolar", "Leş üstüne", "Meydan yoluksa", "Ozan geler", "Nowruzdan seni", "Yekenin", "Ne bilsin", "Muhammet", "Bad-ı sabanı görsem", "Kepderi", "Solun yalıdır", "Görüm-görülmege yerde", "Yiğitlik çağı", "Yağsıdır" ve "Bellidir"; Döwletgeldi Ökdürow, "Durasın geler", "Don gerek", "Ayrıldım", "İstemen", "Gidici bolma", "Kılı-kal bolar", "Pıgan eğlenmez" ve "Gitmezmiş"; Warı Ayjanow, "İl yağsı", "Kim biler", "Galmadı", "Atça bolmaz", "At galmadı" ve "Uçar gider", "Sonudagı"; Akmemmet Nurmemmedow, "Aya döndü", "Bağlar hey", "Don gerek", "Sonudagı", "Söwüş bile" ve "Sil galmaz"; Molla Çekliyew, "Turgul diydiler", "Bad-ı sabanı görsem", "Sarp eyleyir aşını", "Amana geler", "Yekenin"; "Daş döker" gibi şiirlerini icra etmişlerdir (Aşyrow, 2014a: 151-152).

Türkmen bahşılık geleneğinde Mahtumkulu şiirlerini söylemeleriyle ünlü çok sayıda önemli bahşi bulunmaktadır. Garadeli Göklen, Kör Gocalı, Gambar Bahşi, Döwletdurdı Bahşi, Sarı Bahşi, Hallı Bahşi, Hoca Bahşi, Veyran Bahşi, Girman Bahşi, Oğlan Bahşi, Hıdır Bahşi, Nobatnıyaz Bahşi, Muhi Bahşi, Garlı Bahşi, Nobat Bahşi, Ödeniyaz Bahşi gibi bahşılar Mahtumkulu'nun "Har eyler", "Bular gelmedi", "Görmeli boldı", "Keç pelek", "Pelek ömrüm", "Maşalak yar", "Gözel sen" adlı şiirlerini söylemeleriyle tanınmışlardır.

Türkmen bahşılarının yanı sıra Harezmi bölgesindeki Özbek bahşıları da toylarda Mahtumkulu şiirlerini icra etmişlerdir. Şairin çok sayıda şiiri Özbekler arasında "aydım" olarak icra edilmiştir (Aşyrow,

2014a: 152). Hive’de Türkmen destancı bahşısı Söyeg bahşısının çırağı Bala Bahşı, Köroğlu başta olmak üzere pek çok halk hikâyesini anlatmasıyla şöhret bulmuş bir bahşıdır. Bala Bahşı, destan ve hikâyelerin dışında Mahtumkulu şiirlerini de söylemiştir. Rivayete göre Bala Bahşı, Mahtumkulu’nun yüz civarında şiirini Türkmen ve Özbek ezgilerinin esasında kendisinin oluşturduğu ezgilerle icra etmiştir (Aşyrow, 2014a: 153). Bir başka sözlü kaynağın verdiği bilgiye göre Özbek ve Karakalpak bahşıları, jıravları ve halfeleri, Mahtumkulu şiirlerini söylemiştir. Bahşılardan İslam Şair, Ergeş Jumanbilbiloglu, Fazıl Yoldaşoğlu, Gurbannazar bahşı, Omar bahşı; halfelerden Enejan halfe Sabyrowa, Mama halfe, Jemile halfe, Mahtumkulu’ndan çok sayıda şiir icra etmiştir. Harezmi bahşıları; Mahtumlulu’nun “Giryana boldum”, “Bolmaz”, “Hırıdarı bolmasa”, “Ayrılma”, “Âşık bolmuşam”, “Bolarsın”, “Gidici bolma”, “Malına değmez”, “Uyat eyleyir”, “Yigide” ayaklı şiirlerini kendi ezgileriyle söylemişlerdir. Örneğin İslam şair, Mahtumkulu’nun “Gidici bolma”, “Ayrılma”, “Görün”, “Yağsıdır” ayaklı şiirlerini destan anlatmaya başlamadan önce tirme olarak söylemiştir (Aşyrow, 2014a: 153-154).

4. İlamani Bahşı ve Mahtumkulu Şiirleri

Halk arasında İlamani Bahşı olarak tanınan İlamani Annayev, 1922-1996 yılları arasında Türkmenistan’ın Daşoğuz bölgesinde yaşamış destancı bahşılardandır. Türkmenistan’ın bu bölgesi, destancı bahşılırla öne çıkmış ve bu yönüyle diğer bölgelerdeki bahşılık geleneklerinden ayrılmıştır. Türkmen bahşılık geleneğinin pek çok özelliğiyle ortak bir geleneğe yaslandığını söylemek birlikte farklı gelenekler hâlinde gelişim gösterdiğini söylemek mümkündür. Türkmen bahşıları gelenekteki bu çeşitlenmeyi “yol” olarak adlandırır. 1920’lerden itibaren Türkmen bahşılık geleneği üzerine yapılan araştırmalarda çok sayıda yol, Türkiye’deki şekliyle kol kayıtlara girmeye başlamıştır. Bu konuda çalışmaları olan S. Z. Kominek’e göre Türkmen bahşılık geleneği sekiz yola ayrılmış hâldedir: 1. Yomut-Göklen Yolu, 2. Çovdur Yolu, 3. Ata Yolu, 4. Ersarı Yolu, 5. Salır-Sarık Yolu, 6. Ahal-Teke Yolu, 7. Damana Yolu, 8. Kazancık Yolu” (2005: 249). Kominek’in Türkmen boylarının adlandırmalarını esas alan bu tasnifinin yanında Türkmen bahşılık yollarını şehirlere ve bölgelere yapan araştırmacılar da olmuştur. Şahim Gulliyev, Türkmen bahşılık yollarının Marı, Aşgabat, Daşoğuz, Çarçev ve Balkan yolu şeklinde olduğunu tespit etmiştir (1985, 28-29). Günümüzde yapılan bahşılık araştırmalarında Türkmen bahşılık yolları bölgelere göre tasnif edilmektedir. Bunlar da Balkan Yolu, Ahal Yolu, Merv Yolu, Lebab Yolu ve Daşoğuz Yolu şeklindedir (Gurbanow, 2017).

İlamani Bahşının mensubu olduğu Türkmenistan’ın kuzey kısmını içine alan Daşoğuz bölgesinde pek çok bahşı yetişmiştir. Köroğlu’nun 44 kolunu bildiği söylenen Ata Bahşı, Ata Bahşı’nın babası Atanazar Bahşı, onun babası Goç Bahşı, Pelvan Bahşı, Magtimgulı Garlıyev, Söyeg Bahşı, Annagulı Bahşı, Agamırat Bahşı, Orazgulı Bahşı, Nazar Hoca, Recep Bahşı, Nuri Halıkov, Öre Kakacanov, Bayar Bayramov, Nazar Baga, Tüyli Bahşı gibi bahşılar bu bölgede yetişmiş ve destan anlatmıştır (Seyitmıradov ve Halmuhammedov 1976: 12-20; Mıradov, 1992: 15). Son yıllara kadar destan icralarının devam ettiği Daşoğuz bahşılık yolunda “Göroğlınıñ Döreyşi”, “Harman Däli”, “Bezirgen”, “Kempir”, “Övez Getiren”, “Övezi Dara Çeken”, “Göroğlınıñ Öylenişi”, “Kırklar”, “Kırmünler” gibi Köroğlu kolları günümüzde de anlatılmaktadır. Köroğlu kollarından son yıllarda özellikle “Övez Getiren”, “Bezirgen” ve “Harmandäli” gibi kolların daha fazla anlatıldığını belirtmek gerekir. “Yusup-Ahmet”, “Şasenem-Garıp”, “Zöhre-Tahir”, “Hüyrlukga-Hemra”, “Sayatlı-Hemra”, “Necep Oglan”, “Gül-Bilbil” gibi kahramanlık ve aşk konulu destan ve hikâyelerle birlikte Baba Rövsen ve Zeynelarap gibi dinî içerikli hikâyelerin de anlatıldığı görülür (Seyitmıradov ve Halmuhammedov 1976: 78).

Daşoğuz’da Mahtumkulu Garlıyev’in çırağı olan İlamani Bahşı, Yusup-Ahmet, Harmandeli, Arap Danan, Zöhre-Tahir gibi destan ve hikâyeleri anlatmasıyla tanınmıştır (Gurbanow, 2017: 190). Destan ve hikâyelerin dışında İlamani Bahşı; Köroğlu’ndan, Şahsenem-Garıp’ten, Yusuf-Ahmet’ten, Zöhre Tahir’dan, Sayatlı Hemra’dan ve Mahtumkulu’ndan tirmeler söylemiştir (Mıradov, 1992: 53-68). Amanbay Mıradov’un tespitlerine göre İlamani Bahşı’nın söylediği tirmeler arasında Mahtumkulu’ya ait 12 adet şiir bulunmaktadır. İlamani Annayev’den derlenen tirme şiirlerin dağılımı, diğer bölgelerdeki bahşılardan söyledikleri tirme şiirlerin kaynaklarıyla uyumludur. İlamani Bahşı, tıpkı diğer bahşılar gibi destan ve hikâyelerden kopan şiirleri söylediği gibi Mahtumkulu şiirlerini de icra etmektedirler. İlamani bahşılardan derlenen şiirlerin dağılımında dikkat çeken bir taraf vardır. Bahşının destan ve hikâye kaynaklı şiirlerinde çeşitlilik olmasına rağmen, şairlerden alınmış şiirlerde

ise tek tip bir durum arz etmektedir. İlamın Bahşı'nın şiirleri arasında şair mahlası taşıyan şiirlerin tamamı Mahtumkulu'ya aittir. Diğer bir ifade ile İlamın Annayev, Amanbay Miradov'un tespitlerine göre Mahtumkulu'nun dışında başka bir şairin şiirini icra etmemiştir. Bu bakımdan Mahtumkulu'nun hem Daşoğuz bölgesinde hem de İlamın bahşı üzerinde önemli bir tesirinin olduğunu görüyoruz.

İlamın Bahşı'nın destan icrasından önce “tırme” bölümünde söylediği Mahtumkulu şiirlerinin önemli bir kısmı öğüt içeriklidir. Dünyanın ve insanların hâllerinin anlatıldığı bu şiirlerle dinleyicilere toplum ve insan üzerine mesajlar verilir. Bahşılık geleneğinde icra edilen Mahtumkulu şiirlerinin büyük çoğunluğunda olduğu üzere İlamın Bahşı'nın, Mahtumkulu'ndan aldığı şiirlerin odağında da insan vardır. Türkmen bahşıları arasında sıklıkla söylenen ve İlamın Bahşı'dan da derlenmiş olan “Yagşı” ayaklı şiirde Mahtumkulu, insanın değerinin bilinmesi gerektiğini, sağlık sıhhat varsa bunun için insanın şükretmesinin uygun olacağını, insanın kendi yurdunun ve halkının yâdlara göre kıymetli olduğunu, dışarıda esip geçen rüzgârın boş laftan daha değerli olduğunu söylemektedir:

Türkmen Türkçesi:

“Adam bolup adam gadrın bilmeyen

Ondan yine otlap yören mal yagşı

Sözlegende söz manısın bilmeyen

Ondan yine sözlemeyen lal yagşı” (Miradov, 1992: 53).

Türkiye Türkçesi:

İnsan olup insan kadrini bilmeyen

Ondan otlayıp gezen mal daha iyi.

Konuştuğunda sözün manasını bilmeyen

Ondan konuşamayan lal daha iyi

İnsanın çevresiyle ilişkilerine, bilhassa toplum içindeki iletişimin önemine vurgu yapan Mahtumkulu şiirlerinin bahşılar arasında daha fazla rağbet bulunduğunu görüyoruz. Mahtumkulu'nun mensubu olduğu kültürde kahramanın ve kahramanlığın tanımlandığı çok sayıda edebî tür bulunmaktadır. Bahşılarının anlattıkları ve destancı şairlerin tasnif ettikleri destan ve hikâyelerde çokça kendisine yer bulan kahraman insan modeli, Mahtumkulu'nun şiirlerinde de yer almaktadır. İlamın bahşısının söylediği “Bellidir” ayaklı şiirde Mahtumkulu, yiğidin vasıflarından bahsedip yiğitlerin toplumda ve savaş meydanlarında kendisine has özellikleriyle belli olduklarını söyler. Ona göre atın iyisi nasıl meydana belli olursa yiğidin hası da eline kılıç alıp meydana çıktığında bellidir. Mahtumkulu, yiğidin aslının sorulmaması gerektiğini yiğitliğinin edebinden ve konuşmasından anlaşılacağını söyler:

Türkmen Türkçesi:

“Dövlet gonsa goç yiğidin başında

Hemayathı ili gerek daşında

Yiğit özün maglum eder işinde

Gılıcında, zıbanında bellidir” (Miradov, 1992: 54).

Türkiye Türkçesi:

Devlet konsa koç yiğidin başına

Destek veren ili gerek yanında

Yiğit kendini belli eder işinde

Kılıcından, dilinden bellidir

“Eyler” ayaklı şiirinde de Mahtumkulu, mert ve namertle ilgili tespitler de yapmıştır. Namerdin, kendi evinde merde söz söyleyebileceğini, koç yiğit mal bulunca himmetinin artacağını, ancak namerdin zenginleşmesi hâlinde cimrileşeceğini ifade eden Mahtumkulu, son dörtlükte kendisine hitap ederek toplum içinde çok konuşmamasını, çok konuşmanın insanı perişan edeceğini söyler. Şaire göre iyilerle dostluk kurulmalı ve sır ancak mertlere verilmelidir:

Türkmen Türkçesi:

“Magtulgulı imdi özünni gözle

Hayır işin artdır, yamanı düzle

Akılın bolsa merkede az sözle

Köp söz seni il içinde har eyler” (Miradov, 1992: 56).

Türkiye Türkçesi:

Mahtumkulu şimdi kendini gözle

Hayır işini arttır, yamanı düzle

Akılın var ise mecliste az söyle

Çok söz seni il içinde mahveder

Az ve özlü sözün kıymetine vurgu yapan bu şiirle birlikte çok sayıda Mahtumkulu şiiri, toplum içinde yeteri kadar ve doğru konuşmanın erdemlerine vurgu yapar. Mahtumkulu şiirlerinin Türkmen kültüründe ve bahşılık geleneğinde bu denli kabul görmesinin nedenleri arasında şairin insanları devamlı olarak doğru iletişime ve sağlıklı sosyal ilişkilere yönlendirmesi etkili olmuştur. Başka bir deyişle Mahtumkulu şiirleri, Türkmen toplumuna iyilik yapmayı ve iyi olmayı tavsiye etmiştir. Mahtumkulu'nun “bu işi” ayaklı tirme şiirinde kişinin kötü işe ve yola meyletmemesi öğütlenir. İnsanın nefesine uyup türlü kötülöklere uğradığını, bu yapılanların bir hesabının verileceğini, kötölük yolunda insanın diğeri dünyada azap çekeceğini, zaten geçici olan bu dünyada haramdan uzak durulması gerektiğini anlatan şiir, Şeytan'ın yoluna değil, Hak yoluna gidilmesini tavsiye etmektedir:

Türkmen Türkçesi:

“Misapırsen mukım işin gurar sen

Bibaki dünyede niçe durar sen

Munda ne iş etsen anda görer sen

Yagşıdır, yamandır ol gün bu işi” (Miradov, 1992: 57).

Türkiye Türkçesi:

Misafırsın mukim işini kurarsın

Fani dünyada ne kadar durursun

Burada ne yaparsan orada görürsün

İyidir, kötüdür o gün bu işi

Mahtumkulu'nun dünyanın işleyişi ve insanın vasıflarıyla ilgili şiirlerinden “getirmiş” ayaklı şiiri de İlamana bahşımın tirme şiirleri arasındadır. Şiirde Mahtumkulu, suların daha önce aktığı yerlerden yine akacağını, kendisini övenin zayıf kişi olduğunu, insanların atasının yürüdüğü yoldan yürümesi gerektiğini ve yardıma muhtaç insanlara yardım etmenin büyük sevap olduğunu dile getirmiştir:

Türkmen Türkçesi:

“Magtulgulı ger doyursan bir acı

Melimdir tapar sen bu yerde hacı

Niçe mertlik etse adam biveci

Her meclisde yüz yol tile getirmiş” (Mıradov, 1992: 58).

Türkiye Türkçesi:

Mahtumkulu eğer doyurursan bir aç

Malumdur bulursun sen burada haccı

Nice mertlik etse insanın uğursuzu

Her mecliste yüz kere dile getirmiş

İlaman Bahşı'nın söylediği diğer tirme şiirde Mahtumkulu, insanın dünyaya gelişinden, yetişip büyümesinden ve nihayetinde ölümünden bahseder. Şaire göre insan, dünyaya çıplak gelip süt emer ve büyür. Yedi yaşında Kuran okuyacak çağa gelir ve bunu gençlik dönemi izler. On beş yaşına geldiğinde insana evlenecek eş, sonrasında ise yiyebileceği kadar rızık gerekir. Buna kapılan insan, istedikçe ve aldıkça daha fazla ister. Ancak aklında yok iken insanın ecel çıka gelir. Artık burada hiçbir şey kâr etmez, bu durumda insana sadece iman gerekir:

Türkmen Türkçesi:

“Ne beyle sen, adamzat,

Çıplak doğdun, don gerek.

Ak süyt emdin, ulaldın,

Ağlayır sen, nan gerek.

...

Acal geler oyda yok,

Görmek yılda, ayda yok,

Hiçbir zattan peyda yok,

Bir nur-ı iman gerek.” (Mıradov, 1992: 59).

Türkiye Türkçesi:

Neden böylesin, insanoğlu,

Çıplak doğdun, giysi gerek.

Ak süt emdin, büyüdün,

Ağlıyorsun nan gerek.

...

Ecelin geleceği akılda yok,

Görmek, yılda, ayda yok,

Hiçbir şeyden fayda yok

Bir nur-ı iman gerek

Mahtumkulu, şiirlerinde dünyanın faniliğini ve insanın ölümlü oluşunu çok kez dile getirmiş bir şairdir. Bahşılardan tirme olarak tercih ettiği şiirlerinin önemli bir kısmı bunları anlatan şiirlerdir. Mahtumkulu, insanın doğumdan ölüme hallerini anlatırken tabiattaki işleyişten ve düzenden de faydalanır. Tecrübi bilgilere dayalı tespitlerle şair, önce doğada olanlardan bahseder, ardından buradaki durumun bir benzerini insanda arar:

Türkmen Türkçesi:

*“Altmış başlı ala garlı dağlardan,
Duman geçer, yağmur geçer, sil galmaz.
Şeyda bilbil mesgen tutan bağlardan,
Hazan urar, yaprak gaçar, gül galmaz.”* (Miradov, 1992: 60).

Türkiye Türkçesi:

Altmış başlı ala karlı dağlardan,
Duman geçer, yağmur geçer, sel kalmaz.
Şeyda bülbülün mesken tuttuğu bağlardan,
Hazan geçer, yaprak dökülür, gül kalmaz

Dağların kıştan bahara geçirdiği durumları tecrübe etmiş Mahtumkulu, dağların belli dönemlerde mevsimlik hadiselerle maruz kaldığını, ancak bunların hiçbirinin kalıcı olmadığını söyler ve ardından sözü insanın çağlarına ve yaşam içindeki hallerine getirir. Tıpkı dağlarda olduğu gibi insanda da bazı durumlar vakti gelince geçip gider. Dağlardaki mevsimlik durumlar nasıl kalıcı değilse insanın da yaşamı aynı şekilde sabit değildir:

Türkmen Türkçesi:

*“Cana değse garrılığın zeheri
Bozuk bolar gönül gövde şeheri
Elden gitse yiğitliğin baharı
Kuvvat gaçar, diz eğiler, bil galmaz”* (Miradov, 1992: 60).

Türkiye Türkçesi:

Cana değse yaşlılığın zehri
Bozuk olur gönül şehri
Elden gitse gençliğin baharı
Kuvvet gider, diz eğilir, bel kalmaz

“Bile” ayaklı tirme şiirde Mahtumkulu, İlamana bahşının diğer tirmelerinden farklı olarak aşka düşüşünü ve sevgilisini görme isteğini dile getirir. Çaresiz bir durumda olduğunu söyleyen Mahtumkulu, şiirin ilerleyen dörtlüklerinde şiirin odağını yine dünyanın faniliğine getirir:

Türkmen Türkçesi:

*“Bu dünya malından kim aldı bir zat?
Ovvalı gam-gaygı, ahırı berbat,
Bolacağın budur senin adamzat!
Yok bolar sen toprak bile, toz bile.”* (Miradov, 1992: 62-63).

Türkiye Türkçesi:

Bu dünya malından kim aldı bir parça?
Evvveli gam keder, ahiri berbat,
Olacağın budur senin insanoğlu!
Yok olursun toprak ile toz ile.

Mahtumkulu, misafirperverliğin ve çocuk sahibi olmanın öneminden “yalıdır” ayaklı şiirinde; dünyadan Âdem ile Havva’nın, Rüstem’in, Süleyman’ın, Davut’un ve yüz yirmi bin peygamberin gelip geçtiğini “geçti” ayaklı şiirinde; dünyanın yolları, şehirleri ve ülkelerini “bu dünya” ayaklı şiirinde anlatan Mahtumkulu bu şiirde Hindistan, Rumistan, Dehistan, Yemen, Bulgar, Yunan, Irak, Hezîrbegcan, Mûsür, Şam, Horasan, Fars gibi ülke ve bölgelerden bahsetmekte, bu dünyanın çok geniş bir alana sahip olduğunu, hatta dünyanın bazı bölgelerinde devlerin ve perilerin mekânı olan yerler bulunduğunu söyler. “Eğlenmez” ayağını taşıyan şiirde de Mahtumkulu, insanlara el açıklığını ve misafirperverliği tavsiye ettikten sonra pek çok tirmesinde olduğu gibi dünyanın fani olduğunu “Goynun açar bir gün yer seni gizler”, “Pelek bir gün salar yerin astına, Ağızdan til gider, zıban eğlenmez” gibi mısralarla ifade eder (Miradov, 1992: 64-68).

Sonuç

Mahtumkulu’nun Türkmen bahşılık geleneğindeki konumunu belirlemeyi hedefleyen bu çalışmada yapılan tespit ve değerlendirmelerin neticesinde şu sonuçlara ulaşmak mümkündür:

1. Mahtumkulu, sözlü geleneğe, dolayısıyla bahşılık geleneğine uzak bir şair değildir. Yaşadığı ve yetiştiği kültürde güçlü bir varlık gösteren sözlü kültürle yakın temasları olmuş bir şairdir. Hayatıyla ilgili günümüze ulaşmış pek çok rivayette Mahtumkulu, bahşılardan icra ortamlarında bulunmuştur. Bazı bahşılardan dostluk kurmuş olan şair, bahşılardan icralarını da takip etmiştir. Hive gibi yazılı kültürün gelişmiş olduğu merkezlerde bulunarak yazılı edebiyatı öğrenmiş olan Mahtumkulu, kendi kültüründeki halk şiiri geleneğinden uzaklaşmamış, aksine sözlü kültürde gelişen şiirin şekil ve içerik özellikleriyle uyumlu şiirler ortaya koymuştur. Onun bu özelliği, şiirlerinin hem yazılı hem de sözlü gelenekte yayılmasına katkı yaptığı gibi bahşılık geleneğinde kabul görmesinde önemli bir avantaj sağlamıştır.

2. Türkmen bahşılık geleneğinde Mahtumkulu, daha çok tirmeci bahşılardan repertuarında kendisine yer bulmuştur. Destancı ve tirmeci şeklinde iki kısma ayrılan Türkmen bahşılardan, Mahtumkulu şiirlerini “tirme” adı altında repertuarlarına dâhil etmişlerdir. Türkmen bahşılardan repertuarında Ali Şir Nevayi, Şabende, Şeydayı, Mağrupi, Kemine, Gayibi, Zelili, Seydi ve Mollanepes gibi şairlerin şiirleri de yer almıştır, ancak Mahtumkulu şiirleri bahşılardan repertuarında diğer şairlere göre daha fazla kendisine yer bulmuştur. Bu konuda Mahtumkulu’nun Türkmen bahşılık geleneğini daha fazla etkilediğini ve çok sayıda Mahtumkulu şiirinin bahşılık geleneğine geçiş yaptığını söyleyebiliriz.

3. Tespit edilebildiği kadarıyla Türkmen bahşılık geleneğinde ister destancı, isterse tirmeci olsun, hemen hemen her bahşı, Mahtumkulu şiiri söylemiştir. Destancı bahşılardan, destan anlatmaya başlamadan önce, tirme bölümünde, tirmeci bahşılardan ise şiir icralarında Mahtumkulu şiirlerini söyledikleri görülmüştür. Bahşılardan, Mahtumkulu şiirlerini icra ederken diğer şairlerin şiirlerini icra ederken yapmadıkları ölçüde Mahtumkulu şiirlerini izahlarla söylemişlerdir. Türkmen sözlü geleneğinde oldukça yaygın olan Mahtumkulu rivayetlerini bahşılardan, şiirleri icra etmeye başlamadan önce şiirle alakası ölçüsünde nakletmişlerdir. Mahtumkulu şiirlerinin ortaya çıkışı ve icra ortamıyla ilgili bilgiler içeren bu rivayetlerle birlikte Mahtumkulu’nun, Türkmen bahşılık geleneğinde şiirlerinin yanı sıra rivayetlerinin de oldukça yaygın bir şekilde yer aldığını görüyoruz.

4. Türkmen bahşılardan büyük bir çoğunluğu Mahtumkulu şiirlerini söylemekle birlikte Türkmenistan’da Mahtumkulu şiirlerini diğer bahşılardan göre daha fazla söyleyen bahşılardan olmuştur. “Mahtumkulucu” olarak adlandırılan bu bahşılardan, Mahtumkulu şiirlerini geleneksel bahşı ezgileriyle söylemişler ve çok sayıda Mahtumkulu şiirinin bahşılık geleneğine geçişine katkı yapmıştır. Merv bahşılardan Gurt Yakup, Türkmen bahşılardan arasında Mahtumkulu şiirlerini çokça icra etmesiyle öne çıkmış önemli bahşılardan biridir. Gurt Yakup’un bu özelliği, Merv bölgesini Türkmen bahşılık geleneğinde Mahtumkulu şiirlerini geleneksel ezgilerle icra eden önemli bahşılık yollarından birisi haline getirmiştir.

5. On sekizinci asırdan bu yana Mahtumkulu şiirlerinin Türkmen bahşılık geleneğini etkilediği düşünülmekle birlikte Türkmen bahşılık geleneğindeki Mahtumkulu varlığı on dokuzuncu ve yirminci asırlarda da somut bir şekilde tespit edilebilmiştir. Özellikle yirminci yüzyılda yaşamış Türkmen bahşılardan yapılan derlemelerde Mahtumkulu’nun gelenek üzerindeki tesiri daha açık bir şekilde ortaya konabilmektedir. Mahtumkulu şiirlerinin, yakın dönemlerde Türkmen bahşılık geleneğindeki durumunu

tespit etmede İlaman Bahşı'nın kayıt altına alınan repertuarı, önemli bir örneklem oluşturmaktadır. Daşoğuz bölgesinde destancı bahşı olarak tanınan İlaman Bahşı'nın repertuarında destanların ve hikâyelerin yanı sıra tirme adı verilen şiirler de yer almaktadır. Yirminci yüzyılda yaşamış olan bahşının söylediği tirme şiirler arasında destanlardan ve hikâyelerden alınan şiirler olmakla birlikte çok sayıda Mahtumkulu şiiri de yer almaktadır. İlaman Bahşı'nın repertuarındaki Mahtumkulu şiirleri, Türkmen bahşılık geleneğinde yaygın bir şekilde kullanılan ve öne çıkmış olan şiirlerdir. 1990'lı yıllara kadar destan anlatmış ve şiir söylemiş olan İlaman Bahşı örneğinde Türkmen bahşılarının yirminci asırda da Mahtumkulu şiirlerini söylemeyi devam ettirdiklerini ve bu şiirlerin, Türkmen toplumunda rağbet gördüğünü söyleyebiliriz.

Kaynaklar

- AŞIROV, A. (2014). *Mahtumkulu Bütün Eserleri*. 2. Cilt, (Türkiye Türkçesine Aktaranlar: Abdurrahman Güzel vd.), Ankara: Türkmenistan Bilimler Akademisi Milli Elyazmaları Enstitüsü ve Türksoy.
- AŞYROW, A. (2014a). *Magtymguly Hakyndaky Rowayatlar*. Aşgabat: Türkmenistanın Ylymlar Akademiyasynyn Milli Golyazmalar İnstituty, Türkmen Döwlet Neşiryat Gullugy.
- AŞYROW, A. (2014b). *Magtmgulynyn Golyazmalarınyn Dernevi*. Aşgabat: Türkmenistanın Ylymlar Akademiyasynyn Milli Golyazmalar İnstituty, Türkmen Döwlet Neşiryat Gullugy.
- AŞYROW, A. (2014c). *Magtmguly Eserler Yygındısı*. Aşgabat: Türkmenistanın Ylymlar Akademiyasynyn Milli Golyazmalar İnstituty, Türkmen Döwlet Neşiryat Gullugy.
- GILICOV, A. (1995). *Aydım-Saz Terminleri*. Çarcev: Miras Önümçilik Kârhanası.
- GOÇMIRADOV, H. (2010). *Türkmen Halk Dörediciligi*. Aşgabat: Türkmen Döwlet Neşiryat Gullugy.
- GULLIYEV, Ş. (1985). *İskusstvo Turkmenskih Bahşi*. Aşgabat: İlim.
- GURBANOW, M. vd. (2017). *Türkmen Dessançılık Sungatınyn Yerine Yetiricilik Ugurları*. Aşgabat: Türkmen Döwlet Neşiryat Gullugy.
- GURBANOWA, J. ve Yakubowa, B. (2012). *Türkmen Halk Saz Dörediciligi*. Aşgabat: Türkmen Döwlet Neşiryat Gullugy.
- KOMİNEK, S. Z. ve Lebeuf, A. (1997). *The Tale of Crazy Harman The Musician and the Concept of Music in the Türkmen Epic Tale, Harman Däli*. Warsaw: Academic Publications Dialog.
- KOMİNEK, S. Z. (2005). "Türkmen Geleneksel Müziğinde "Yol" Kavramı". *Folklor/Edebiyat*, (Çev.: Ayten Kaplan), 11(42), 241-254.
- KURBANOVA, D. (2000). "The Singing Tradition of Turkmen Epic Poetry", *The Oral Epic: Performance and Music*, (ed.: Karl Reichl), Berlin: Verlag für Wissenschaft und Bildung, 115-128.
- MIRADOV, A. (1992). *İlaman Bağşı hem de Onun Edebi Folklor Mirası*. Aşgabat: Magarif.
- ORAZGYLYJOW, Y. (2014). "Magtymguly we Nusgawy Bağşyçylyk Sungaty". *Könül Gözğüsü: Magtymgulyynyn 290 Yyllygyna Bağşylanyn Makalalar Yygyndysy*, Aşgabat: Türkmen Döwlet Neşiryat Gullugy, 24-48.
- RECEBOV, A. (1995). *Bagşılar, Aşgabat 3: Ahal Velayatınyn Bağşı-Sazandaları, Şahırları ve Estrada Aydımçıları Barada*. Aşgabat: Türkmen Sazçılık Cemgiyeti.
- SEYİTMIRADOV, K. ve Ş. HALMUHAMMEDOV (1976). *Türkmen Folklorı Házirki Zamanda*. I. Kitap, Aşgabat: İlim.
- ŞAHİN, H. İ. (2011). *Türkmen Destanları ve Destancılık Geleneği*. Konya: Kömen Yayınları.
- ŞAHİN, H. İ. (2019). "Türkmen Bahşılarında Tirme Söyleme Geleneği ve Tirmelerin Destan İcrasındaki Rolü Üzerine". *9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Türk Halk Edebiyatı*, 349-359, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü Yayınları.
- ŞAMURADOV, B. (2000). *Áşık ve Bahşı Gelenekleri Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YAGMIR, O. (1991). *Gurt Yakup (Beyik Ömürden Parçalar)*. Aşgabat: Altın Guşak Neşiryatı.

YAGMIR, O. (1992). “Gurt Yakup: Beyik Ömürden Parçalar”. *Gazet Türkmenistan*, No 57 (20216), 7 Temmuz, 5.